

ҚҰРАМДЫ АҚПАРАТ

XXI - ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ

ҚҰРАМДЫ АҚПАРАТ

АСТАНА - 2014

УДК 94 (574)(063)
ББК 63.3 (5 Қаз)
Ж 64

Қазақстанның «Ақ жол» Демократиялық партиясы

Ақылдастар алқасы: Перуашев Азат – «Ақ жол» ҚДП төрағасы, Мәжіліс депутаты, «Ақ жол» партиясының Парламенттік фракциясының жетекшісі; **Иса Қазыбек** – «Ақ жол» ҚДП төрағасының орынбасары; **Қамзабекұлы Дихан** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің проректоры, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор; **Шәріп Амантай** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің әлеуметтік ғылымдар факультетінің деканы, филология ғылымдарының докторы; **Сақ Қайрат** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің журналистика және саясаттану факультетінің деканы, профессор; **Қойгелдиев Мәмбет** – Қазақстан тарихшылары қауымдастығының төрағасы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; **Қабылдинов Зиябек** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің «Еуразия» гуманитарлық зерттеулер институтының директоры, Тарихшылардың Ұлттық Конгресінің ғылыми хатшысы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; **Жүсіп Сұлтанхан** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының директоры, PhD.

Жоба авторы және бас редактор: Байдалы Сәбит – «Ақ жол» ҚДП Орталық Кеңесінің идеологиялық жұмыс жөніндегі хатшысы;

Құрастырған: Ырысбекұлы Айдын – «Ақ жол» ҚДП Орталық аппаратының идеология бөлімінің директоры, Алаштанушы

Ж 64 **XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы.** Алматы: Экономика, 2014. – 440 бет.

ISBN 978-601-225-675-8

Бұл кітапқа, 2013 жылы 13 желтоқсанда «Алаш» қозғалысының 96 жылдығына орай, «Ақ жол» Демократиялық партиясының ұйымдастыруымен және Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің қолдауымен өткізілген «XXI ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» атты Жалпыұлттық байқауының қорытындысын шығаруға арналған ұлттық ғылыми-практикалық конференциясында, байқаудың жеңімпаздары мен жүлдегерлерінің баяндамалары және сынға түскен өзге де назар аударуға тұрарлық жекелеген ғылыми - публицистикалық еңбектер, сондай-ақ Алаш тақырыбына қатысты әртүрлі басылымдарда жарияланған сұхбаттар мен мақалалар да енген.

Кітап мамандарға, оқытушылар мен студенттерге және Отанымыздың төл тарихына қызығушылық танытқан көпшілік қауымға арналған.

УДК 94 (574)(063)
ББК 63.3 (5 Қаз)

ISBN 978-601-225-675-8

© Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы, 2014 ж.
© «Экономика» баспасы ЖШС, 2014 ж.

АЛҒЫ СӨЗ

ҚАДІРЛІ ОҚЫРМАН! «Ақ жол» демократиялық партиясы 2012 жылдың 23 қарашасында Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің қолдауымен Алаш қозғалысының 95 жылдығына арналған «XXI ғасырда Қазақстан қоғамын жаңғыртудағы «Алаш» қозғалысы идеяларының өзектілігі» атты ғылыми-практикалық конференциясында дәстүрлі түрде өткізілетін «XXI-ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» атты Жалпыұлттық байқауын жариялаған еді. Байқаудың мақсаты - Алаш қозғалысының, Алаш қайраткерлерінің мемлекет құрылысына, әлеуметтік-экономикалық мәселелерге, ұлттық құндылықтарға қатысты көзқарастарын жаңа заманның талаптарына сай зерделеу және Алаш идеяларының жүзеге асырылуының қазіргі Қазақстандағы өзектілігіне байланысты қоғамдық пікір туғызу болып белгіленді.

Байқаудың шарттарына сәйкес, 4 номинация бойынша келіп түскен жұмыстарды арнайы құрылған Қазылар алқасы алдын-ала іріктегеннен кейін, байқаудың екінші кезеңі былтыр қараша айының ішінде, Семей және Алматы қалаларында өткізіліп, оның алғашқы жүлдегерлері де анықталған болатын.

Енді, екінші кезеңнен жүлдегер атанғандар 2013 жылдың 13 желтоқсанында - Алашорда үкіметінің құрылғанына 96 жыл толған күні Астанада өткен «XXI ғасырдағы Алаштың Ақ жолы» Жалпыұлттық ғылыми-практикалық конференциясында баяндамалар жасап, бас бәйгелерді сарапқа салды. Байқауға республикамыздың әр жерінен келген үміткерлермен қатар, «Ақ жол» партиясының кезекті съезіне жиналған делегаттар, Парламент Мәжілісінің депутаттары, зиялы қауым мен қоғамдық ұйымдардың және бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері де қатысты.

«Ақ жол» ҚДП төрағасы, Партияның Парламенттік фракциясының жетекшісі, Мәжіліс депутаты Азат Перуашев Астанадағы жалпыұлттық байқаудың қорытындысын шығаратын конференцияның жұмысын кіріспе сөзбен ашты. Жиналғандарды ұлы мереке – Қазақстан Тәуелсіздігінің 22 жылдығымен және қазақ елінің азаттығы үшін күрескен Алашорда үкіметінің құрылған күнімен құттықтап, Жалпыұлттық байқауға қатысушылардың жұмыстарына сәттілік

Әбсадықов Алмасбек

А. Байтұрсынов атындағы
Қостанай мемлекеттік
университетінің проректоры,
филология ғылымдарының
докторы, профессор

АЛАШ ҰРАНЫ ЖӘНЕ БӨРІ ТОТЕМІ!!!

Түркі тектес халықтардың арасына кең тараған таным бойынша Алаш - ортақ ұран және түпкі баба. Ал бұл ұғымдар халықтың тотемдік наным-түсінігіне байланысты қалыптасатыны белгілі. Сондықтан «Алаштың» төркінін тотемдік түсініктерден іздеген жөн. Мұнда ә дегеннен ауызға ілінетін тотем – қасқыр. Көшпелі түркілер өздерінің шығу тегін қасқырдан (бөріден) таратқаны көпшілікке мәлім. Айталық, көне көк түркілердің билеуші әулеті өздерін «Ашина», яғни «қасқыр тектес ұрпақтарымыз» деп санаған. Түркі тектес башқұрт (бас+құрт(қасқыр)) халқының атауында да «қасқыр» ұғымы орын алған. Қазақтың Кіші жүзінде «Қызылқұрт» деген ру атауы бар. Сонымен қатар қазақтар ұрысқа шыққанда бөрі бедерленген байрақ көтеретін болған. XIX ғасырда өмір сүрген Сүйінбай ақын бөрілі байрақ туралы:

Бөрілі менің байрағым,

Бөрілі байрақ көтерілсе,

Қозып кетер қайдағым, - деп жырлған еді.

Ұранға айналып, байраққа бедерленген ұғымның көне бастауы тотемдік наным-сенімдерге тірелетіні сөзсіз. Өйткені жауға қарсы айбат көтеріп, рух шақыратын нышандарда кездейсоқ мағына бол-

майды және онда халықтың наным-сеніміне қатысты түсініктер мен ұғымдар орын алады. Соғыс немесе ұрыс үстінде жауласушы жақтар ұран сөзі арқылы өздеріне жәрдемге, көмекке келетін тотем бабасын, аруақ иелерін, сондай-ақ мұсылман әулие-әнбиелерді, пірлерді шақырады. Байрақ көтеру арқылы жауынгерлерді жігерлендіреді. «Қазақ халқының, - деп жазады Қ. Халид, - «ұран» дейтін сөзі бар. Қыздыру, жиналу, қайрат беру мағынасында айтылады. ...Әр рудың өзіне тән ұраны болады. Егер өзге тайпалармен ұрыс-қақтығыс бола қалса, «Алаш, Алаш» деп шақырады»[2, 72].

Алаш сөз жоқ, «өзге тайпалармен ұрыс-қақтығыста» шақырылатын ұран. Бұл - бір. Ал ұранға арғы ата-баба есімдері алынатыны мәлім. Мұны қазақ аңыздарының мазмұндары да айқындайды. «Алаш» деген атты ұранға қойып, жауға шапқанда «Алаш, алаш» деп шабындар. «Алаш, алаш» демегенді екен де болса ұрып жық деп бата қылысыпты» [3, 153], - дейді қазақ аңыздары. ендігі бір тұста аңыздар: «Бұрын қазақ бөтен халықпен шектесе, біреуі «Алаш» деген ұранды шақырса, бәрі бірыңғай бо-

лып, тез жиылып, тілек қосып қалады екен» [4, 57]. Демек, Алаш ұраны әке орнынан да жоғары ұғым, яғни тотем баба екендігін және тілегі бір туысқандық ұғымда қолданылғанын байқаймыз. Біздің пайымдауымызша, Алаш - көшпелілердің бөрі тотемі. Ол қасқырды, яғни тотем бабаны тұспалдап атауынан қалыптасқан ұғым. Тотем бабаны тура атамай, тұспалдап атау көп халықтардың дүниетанымында сақталған. Мысалы, қазақтар сол қасқырдың өзін «бөрі», «ит-құс», «сырттан» деп те атайды.

Бұл мысалдардың логикалық қисыны біздерді бөрілі байрақ пен «Алаш» ұранын бірін-бірі толықтыратын ұғымдар қатарына жатқызуға жетелейді. Оның бірі сурет түріндегі белгі болса, екіншісі сол суретке «жан бітіретін» ұран сөз. Екеуі де көне рухтың бөрі ұғымының сипаты. Сурет ретінде сақталған байрақтағы бөрі бедерінің тотемдік сипаты анық болса, сөзбен жеткен «Алаш» ұранының түпкі мағынасы өте көмескі.

Түркілік «Алаш» ұранының көне мағынасын ашуға алғаш талпыныс жасағандардың қатарына қазақтың XX ғасыр басындағы Алаш зиялыларының атын атауға болады. Олар бұл сөзде халықтың көне дүние танымына қатысты ұғым бар екендігін дұрыс ұғынды, дәл болжады. Мысалы, көрнекті Алаш қайраткері Ә. Бөкейхан ұран туралы мынадай пікір білдірген еді: «...Ни один из этих родов не отказывается от подчинения, кроме своего родового частного «урана» (боевой клич), общенародному «алаш» обязывающему каждого киргиза беспрекословно идти на помощь обиженному собрату, забывая даже междоусобицы и хотя бы в виду сильного неприятеля и неминуемой от него смерти. Эта-то своеобразная и интересная жизнь киргизов отразилась, как в зеркале, в их разнообразной и богатой устной поэзии. Многие из этих произведений носят на себе следы глубокой древности и печать отдаленного прошлого жизни, быта и верований киргизов» [5, 319].

«Ажал кебінін киетін қауіпке қарамастан «Алаш» ұранының соңына еретін қазақтың көне дүниетанымында «Алашқа» қатысты көмескі таным бар екендігін М. Дулатов та атап өтеді. Ол былай деп жазады: «Қазақтың не себептен алаш, не себептен қазақ, үш жүз атағанын баяндайтын бұлардан басқа да ертегілер бар... Бірақ мұндай ертегілер қазақтың аты, тегін зерттеушілерді ойға

қалдырарлық жері бар. Мәселен, қазақ, я алаш, қалай да болса, бір кісі-ру басы емес екені рас-ау, әйтпесе біріне-бірі қайшы келе берсе де, көптеген халық аузында сөйленіп ертегі болып жүргеніне қарағанда, «қазақ», «алаш» сөздерінің түбінде бір көмескілік бар ғой дегізетін. Тарихшылар мұндай ертегі сөздерді де ескерусіз қалдырмай, түбінде салыстыра, қорыта келе бір дәлелді мағына шығаруға болар деген үмітпен жинап жазады. Бірақ әлі күнге шейін ондай сөздерді қолданып бір нәтиже шығарған жоқ» [6, 318].

XIX ғасырдың соңы, XX ғасырдың басында Алаш зиялыларының тарапынан қойылған бұл мәселе әлі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ. Біздіңше, Алаш ұранын жалпы халықтық дүниетаныммен, атап айтқанда, түркі-моңғол кеңістігіндегі халықтардың тотемдік наным-сенімімен және көшпелілік таныммен байланыстыра зерттеген дұрыс. Өйткені «Алаш» - қырғыз, қарақалпақ, ноғай, өзбек сынды көшпелі түркі халықтарына да ортақ ұран [2, 72]. Г.Потанин айтуынша, «Алаш» ұранын моңғолдар да қолданады [7, 265]. Қазақ тарихшысы М. Тынышпаев қырғыз бен қарақалпақтар қазақтармен жүз арқылы емес, ортақ «Алаш» ұраны арқылы бірігетінін атап өтеді. Түркі-моңғолдық туысқан халықтарды Алаш ұғымы арқылы жақындатып тұрған басты нәрсенің бірі - тегі мен тілі бір туысқандық қана емес, көшпелі тұрмыс-тіршіліктен туындайтын дүниетанымның бірізділігі.

Дүниетанымның бірізділігі көшпелі халықтардың сыртқы жауға бірге тізе қосып күресу үміті мен тілегіне де сүйеу болады. Көшпелі түркі халықтарын, яғни «алашты» бір шаңырақ астына біріктіруге ұмтылу көрінісі қазақ тарихында бірнеше рет орын алған еді. Айталық, ХVIII ғасырдың соңғы ширегінде хандық билік пен отаршылдық езгіге қарсы көтерілістің жетекшісі Сырым батыр көшпелі тіршілік ететін алты алаш халқын-қарақалпақ, сарт, өзбек, қазақ, түркмен, естектерді (башқұрт) орыс үкіметіне қарсы бірігіп күресуге шақырғандығы туралы аңыз сақталған. Ол: «Мы – каракалпаки, сарты, узбеки, казахи, туркмены и эстеки- все эти шесть народностей должны объединиться и выступить войною против русского царя, иначе он поодиночке разобьет каждого из нас» [8, 236], - деген үндеу тастаған.

Қазақтың соңғы ханы Кенесары да қырғыз халқын Ресейдің отарлау саясатына қарсы көтеруге ұмтылғаны тарихтан белгілі.

Олай болса, қазақтарда Алаш ұғымына қатысты дүниетаным өзге түркі тектес халықтарға қарағанда тереңірек сақталған және онда далалық өлкеде еркін көшіп-қонып жүрген тәуелсіз көшпелі тұрмыс ардақталатын сарын сақталған. Бұл сарын Мәшһүр Жүсіп жазбаларына тіркелген аңыздың мазмұнынан айқын көрінеді. Аңыздың қысқаша мазмұны мынадай: «Бұқара ханы (назар аударыңыз: отырықшы өлкенің ханы-А.Ә.) Қызыл Арыстанның анадан ала туғандықтан Сырдариядан әрі өткізіп (далалық өлкеге-А.Ә.) қуып жіберген баласы Алаша уақыт өте келе ел болып қатты күшейеді. Оны естіген хан Қотан, Қоғам, Қондыгер, Қобан, Майқы билерге елші жіберіп баласын қайтаруды сұрайды. Билер өз тарапынан жүз жігітті жіберіп қайтсын деген хан тілегін жеткізгенде Алаша хан маңындағылар:

«Аты бестісінде қартаятын,
Жігіті жиырма бесінде қартаятын,
Көк шөпті жұлғаннан басқа ісі жоқ,
Еркегі ат болатын, ұрғашысы жат болатын,
Тымақты тақияға айырбастайтын,
Пышақты қасыққа айырбастайтын,
Тары мен бидайдың нанын жегенге,
Жаумен көженің суын ішкенге құтыратын,

Бөдененің бір санын жегенге күпті болатын сарттың жаз болса тұзын, қыс болса отыны мен көмірін тасығаннан басқа қызығы жоқ жерде не ақыларың бар?», - деп жауап қатып, отырықшы өмірді жақтырмайтынын жеткізеді. «Біз енді ел болғанымызды, жұрт болғанымызды жұрт көзіне түсірелік» деп Алашаны Ұлытаудың басында хан сайлайды»[3, 128-129]. Аңыздың соңы көшпелі қазақтарға билік құрған Алаша ханның тұсы халық тұрмысының бағы жанып, татулығы жарасқандығын мәтел сөзбен жеткізеді:

«Кеше Алаш, Алаш болғанда,
Алаша хан болғанда,
Үйіміз ағаш болғанда,
Ұранымыз Алаш болғанда,
Үш жүздің баласы қазақ емес пе едік?!»[3, 153]

Аңыздағы «үйіміз - ағаш» деген тіркес - көшпелі тұрмыстың басты символы кигіз үйдің бейнесі. Ал «Ұранымыз алаш болғанда//

Үш жүздің баласы қазақ емес пе едік» деген жолдар «Алаш» ұраны арқылы көшпелі қазақ руларының Үш жүз болып біріккендігінен хабар беріп тұр.

«Алаш» сөзінің қасқыр ұғымын беретін мағынасының түзілуіне көшпелі моңғол-түркі тектес халықтардың көне түсінігі арқау болған. Оған Шыңғыс ханның арғы шыққан тегін баяндайтын көне мифтік аңыздың тікелей әсері бар деп есептейміз. Ол - моңғол тектес тайпалардың шығу тегін баяндайтын Алаң-Қоға (сұлу) туралы көне миф.

Көне миф мазмұны моңғол тайпасын Бөрте Шынуа (бұл есім қасқыр деген мағына береді) мен Марал сұлудан таратады. Олар Көк Тәңірінің жебеуімен теңізден өтіп, Бұрхан Қалдын деген тауды мекен етеді. Бұлардан бес-алты ұрпақ өткеннен кейін Боряқшын атты бала туады. Боряқшыннан Дұба соқыр мен Добу мерген деген екі бала дүниге келеді. Добу мерген Алаң сұлу деген қызға үйленеді. Алаң сұлу Добу мергенге тиген соң Белкүнтей, Бекүнтей есімді екі ұл туады. Ал, Дуа соқырдың төрт баласы бар еді. Дұба соқыр өлген соң, оның балалары Добу мергенді көзге ілмей, келеке етіп, өз жөндеріне кетеді... Сөйтіп жүргенде, Бобу мерген ғайып болады. Добу мерген ғайып болғаннан кейін Алаң қоға ерсіз жүріп, Бұқа Қатығы, Бұқұчи Салчи, Боданшар Мұнқақ есімді үш ұл туады. Белкүнтей, Бекүнтей екі ұлы шешелерін мына ұлдарды қалай туды деп жасырын әңгіме етіп: «Ағайын-туыстарда өзі тұрғылас адам жоқ. Сонда бұл ұлдар кімдікі болды? Мына Мақалық Байғұдай адамы басшылық етеді. Соныкі шығар?!», - деп шүйіркелескенін Алаң қоға сезіп, көктемнің бір күні сүрленген қойдың етін асып, бес ұлын қасына шақырып, қатарластыра отырғызып бір-бір жебе ұстатып: «Ұлдарым, осы жебені сындырыңдар!», - дейді. Ұлдары сындырып тастайды. Және тағы да жебені біріктіріп ұстағанда, оны ешкім сындыра алмайды. Сонда шешесі Алаң Қоға бүй дейді: «Екі ұлым, сендер мына туған үш ұлды кімнің балалары болды деп күдіктенесіңдер! Күдіктенгендерің дұрыс! Әр түн сайын сары шегір адам келіп, құрсағымды сипап түңілік, маңдайшыдан сәуледей еніп, күн мен ай жарқырап шығар шақта сары ит болып, жаланып-жұқтанып шығып кететін еді. Соған қарап мен бұларды тәңірдің ұлдары ма деп ойлаймын! Қараша адамға теңеп, сөз етпей-ақ

қойындар! Күндердің күнінде қиырдың қағаны, ұлыстың иесі болған тұста, сонда ұғасындар, сендер! Қара басты кісілер емес. Әйтеуір, сен екеуің көлеңке-нөкерлерің болсын!» дейді. Екі ұлы үн қатпайды. Алаң қоға тағы да ұлдарына өсиет етіп:

«Сен – бес ұлым, бір құрсақтан тудындар,

Сен бесеуің тату болмасаңдар –

Жаңағы жалғыз жебедей оңай жеңілесіндер.

Жаңағы біріккен жебедей бірлікті болсаңдар –

Сендерді кім жеңе алар еді!», -дейді.

Содан кешікпей Алаң қоға ғайып болады» [9, 30-34].

Мифтің жалғасы Алаң сұлудың күйеусіз тапқан үш ұлының кенжесі Боданшардың ұрпағынан Шыңғыс ханның дүниеге келгені туралы баянға ұласады. Демек, Шыңғыстың арғы тегінде Көк Тәңірі қолдаған бөрі тотемінің ізі болса, бергі атасында иттің ізі бар. Қазақ ұғымы - үшін ит пен қасқыр бір тұқым. Қазақтар қасқырды кейде ит (ит-құс) деп те атайды. Сондықтан болар Алаң қоға туралы айтылатын мифтің қазақ арасындағы нұсқасында көктен түсетін сәуле қасқыр бейнесінде: «Дуюн – Баян имел сыновей от первой жены; потом он взял Алангу; умирая, он сказал своей жене Алангу, что он будет приходиться к ней в виде света, а уходить в виде волка. И он приходил, а уходя восклицал: «Чингис! Чингис!» У Алангу родился сын Чингис. Братья сказали: «Ребенок родился без отца! Значит он прижит от незаконного мужа». Они хотели убить Чингиса. Чингис, будучи еще мальчиком, бежал вверх по реке Курлен...» [10, 64].

Моңғол тілінде қасқыр деген ұғым «чино, шина, шоно» деген сөзбен беріледі. Алаң қоғаға сәуле болып келіп жүрген тотем, аруақ – қасқыр. Осыдан барып түркі-моңғол тектес көшпелілер өздерін Алаң мен «шононың» ұрпағымыз деп танығанға ұқсайды. «Алаң» мен «шынның» кіріге бірігуінен «Алаш» сөзі түзілген, «Алаш бабалары», «Алаш ұраны» сынды ұғымдар қалыптасқан.

«Чино» сөзі, яғни қасқыр Темучин, Шыңғыс есімдерінде де орын алған. Бұл орайда, «Ақсақ құлан-Жошы хан» аңызының бір нұсқасында Жошының әкесі Шыңғысты Алаша хан ауыстыратынын еске салғымыз келеді [11, 395-400]. Үш жүз қазақтың Кіші жүзі Алшын деген тайпа бірлестігінен тұрады. Осы атаудағы «шын»

сөзі қасқыр ұғымының моңғол тіліндегі баламасына жақын. Қазақ тарихшысы М.Тынышпаев «Алаш» ұранын негізінен Алтайды жайлаған Алшын тайпалары алып келген деп есептейді [12, 72-73].

Келтірілген мысалдар Алаш сөзіндегі «шын» (чин) ұғымының көне миф арқылы халық танымына орныққанын көмескі болса да байқатады. Ал сол кіріге біріккен сөздегі алғашқы сыңар «Алаң» атауы қайда деген сұрақ туары анық. Бұл тұста келтірілер мысал өте аз. Алаш сөзінің ұрандық сипатын ашатын ұғымдарды қазақ фольклоры мен жырау-жыршы шығармаларынан тани аламыз. Халықтың көне түсінігінен мол хабары бар жыраулардың бейнелі сөздерінен «Алаң» атауын немесе сол ұғымды беретін сөздерді кездестіруге болады.

Алдымен ХҮІ ғасырда өмір сүрген атақты жырау Қазтуғанның толғауынан үзінді келтіреміз. Оның «Еділмен қоштасу» атты толғауының бастауы «Алаң» деген сөзді бірнеше рет қайталаудан басталады:

Алаң да, алаң, алаң жұрт,

Ақ ала ордам қонған жұрт...

Осындағы «Алаң» сөзі көне аңыздағы Алаң қоға бейнесі. Толғауға бұл сөздің арқау болып отырғанының бірнеше себебі бар. Біріншіден, аңыздағы Алаң сұлу бес ұлының басын біріктіріп, бірлікті өсиет еткен болатын. Екіншіден, әкесіз туғандықтан елден қуылған Шыңғыс ханды Майқы би бастаған 12 би баланың шешесі Алаң сұлудың жөн сілтеуімен тауып алып, жұртқа әкеліп хан ететін [10, 64-65]. Толғау тілімен айтсақ, «ақ ала орда» тігеді. «Алаң жұрт» - бір анадан туған ұлдардың жұрты әрі бірліктің символы. Ал бірлігі мықты жұртқа ғана «орда» тігіледі. Орда – биліктің, яғни Шыңғыстық биліктің символы.

Алаң қоғаның бес ұлына берген өсиеті тұспалды бейнелі сөзбен Махамбеттің толғауында да айтылады:

Біз бір енеден бір едік,

Біз енеден екі едік.

Екеуіміз жүргенде,

Бір-бірімізге ес едік.

Бір енеден үш едік,

Үшеуіміз жүргенде,

Толып жатқан күш едік.
 Бір енеден бес едік,
 Бесеуіміз жүргенде,
 Алашқа болман деуші едік.
 Өтемістен туған он едік,
 Онымыз атқа мінгенде,
 Жер қайысқан қол едік.
 Махамбеттің беске дейін санамалап отырған тұстары Алаң қоғаға қатысты айтылатын көне аңыздың көркем өлеңдегі көрінісі. Ақын «төрт» деген сөзді айтпайды. Өйткені аңызда төрт ұл деген дерек жоқ. Ақын Алаң қоғаның күйеуден тапқан екі ұлы мен құдіреттің қолдауымен дүниеге келтірген үш баланы қосып «бір енеден бес едік» деп аңыздағы бес баланы мегзейді. Ол өлеңде енеден туған бес балаға атадан (Өтемістен) туған он бала қосылып, «жер қайысқан қол едік» деп жырлайды.

Ақынның «Бесеуіміз жүргенде// Алашқа болман деуші едік» деген жолдағы сөздер – бірлікті насихаттау және Алаң сұлудың бес баласына бірлікті өсиет еткен қайта бір еске салу. Махамбет ақынның аталмыш толғауы бірлікті, тегеуіріні мықты күштілікті аңсаған тілектен туған.

Қорыта келгенде, көшпелілерге «Алаштың» ұран болып жүрген себебі бірнешеу. Біріншіден, ол - Еуразия кеңістігінде ХІІІ ғасырдан бастап тұтас дүниетанымға айналған шыңғысизмнің бастау арнасы. Екіншіден, Алаш -бір ана мен тотем бабадан тараған ұғымның түсінігі. Үшіншіден, Алаш - бірліктің символы. Осындай жиынтық ұғымдардың негізінде «Алаш» көшпелілердің ұранына айналған. Біздің ата-бабаларымыздың рухы бедерленген азулы аң, дала көкжалы-бөрілі байраққа қаны қалай қызатын болса, «бөрінің ұрпағымыз» деген мағына білдіретін «Алаш» ұранына да солай қаны тулайтын болған.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. «Алаш» атауы қазақ хандығын жасақтаудың антропонимиялық концепті тұрғысында //Мемлекеттілік және Ұлы дала: Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. Астана, 2006.-224 б.

2. Халид Құрбанғали Тауарих хамса (Бес тарих). Ауд. Б. Төтенаев, А. Жолдасов. -Алматы: Қазақстан, 1992. -304 бет.
3. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 8 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006.-452 б.
4. Қазақ шежіресі // «Айқап» (Құрастырушылар: Ү. Субханбердина, С. Дәуітов. Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995. -367 бет), - дейді.
5. БөкейханӨ.Таңдамалы.Избранное.-Алматы:Қазақ энциклопедиясы, 1995.-478 б.
6. Дулатов М. Шығармалары: Өлеңдер, қара сөздер, көсем сөз./Құрас. М. Әбсембетов, Г. Дулатова. Алғы сөзін жазған Ж. Ысмағұлов. –Алматы: «Жазушы», 1991.-384 б.
7. История Казахстана в русских источниках ХУІ-ХХ веков.Том УІІ. Потанин Г. Н. Исследования и материалы. / Составление тома и указателей, транскрипция текстов, историографический очерк К.Ш. Алимгазина. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. -600 с.
8. Вяткин М. Батыр Срым. Учебное издание. Алматы: «Санат», 2002.-344 с.
9. Қазақстан тарихы туралы моңғол деректемелері. ІІ том. Лұбсанданзан. Ежелгі хандар негізін салған төрелік жосығының туындыларын құрастырып, түйіндеген Алтын тобчы (Алтын түйін) демек-дур. Алматы: Дайк-Пресс, 2005.- 305 б.
10. Казахский фольклор в собрании Г. Н. Потанина. (Архивные материалы и публикации). Алма-Ата, «Наука», 1972.- 382 с.
11. Алаша хан һәм оның баласы Жошы хан турасынан қазақ арасында бар сөз. //«Дала уалаятының газеті». -Алматы: Ғылым, 1990. -584 б.
12. Тынышпаев М. Великие бедствия... (Ақтабан-шубырынды). –Алма-Ата:Жалын, 1991.-152 с.

«XXI ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАЙҚАУЫНДА ЖҮЛДЕГЕ ІШІНБЕГЕНІМЕН, НАЗАР АУДАРУҒА ТҰРАРЛЫҚ МАҚАЛАЛАР ТОПТАМАСЫ.....	151
Сұлтанов Өмірзақ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ҰЛТ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘУЕЛСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ Ә.БӨКЕЙХАН ЕҢБЕКТЕРІНДЕ	152
Совет Аяулым ҚЫР БАЛАСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ҚАҢҒЫП ҚАЛМАСҚА ҚЫЛҒАН ҚЫРУАР ҚЫЗМЕТІ	164
БАЙҚАУДЫҢ ЖЕҢІМПАЗДАРЫ МЕН ЖҮЛДЕГЕРЛЕРІН МАРАПАТТАУ РӘСІМІ.....	169
НАЗАР АУДАРЫҢЫЗДАР!!! «XXI ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАЙҚАУЫ	176
ВНИМАНИЕ!!! ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНКУРС «XXI - ҒАСЫРДАҒЫ АЛАШТЫҢ АҚ ЖОЛЫ» (Светлый путь Алаша в XXI-ом веке).....	179
«АҚ ЖОЛ» ПАРТИЯСЫНЫҢ ХІ СЪЕЗІНДЕГІ АЛАШ ТАҚЫРЫБЫ (13 желтоқсан 2013 жыл).....	181
ҚР МЕМЛЕКЕТТІК НАГРАДАЛАРЫН ТАПСЫРУ ТУРАЛЫ ХАТТАМА.....	182
Иса Қазыбек ҰЛТТЫҚ МҮДДЕ ЖОЛЫНДАҒЫ ІСТЕРІМІЗДІ АРТТЫРУ ҚАЖЕТ.....	186
Байдалы Сәбит АЛАШ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ БІРІ – ҚАЗАҚ ЕЛІН ЕУРОПА ЖОЛЫМЕН ЖАҢҒЫРТУ БОЛҒАН	191
АЛАШ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ.....	195
Перуашев Азат АЛАШТЫҢ БИІК РУХЫ.....	196
«ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН: МАРКСИЗМНЕН ҰЛТТЫҚ АЛАШ ИДЕЯСЫНА ДЕЙІНГІ ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ ЖОЛ» АТТЫ КОНФЕРЕНЦИЯДА ЖАСАЛҒАН БАЯНДАМАЛАР	201
Байдалы Сәбит ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ	202
Жүсіп Сұлтанхан АЛИХАН БУКЕЙХАН: ДАЙТЕ ЖИТЬ НАРОДАМ НЕ ПО МАРКСУ, А ТАК, КАК ОНИ ЗАХОТЯТ!	207
Дулатбеков Нұрлан БІЛІМПАЗ Ә.БӨКЕЙХАН ХАҚЫНДА	226
Қабылдинов Зиябек АЛИХАН БУКЕЙХАН КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА	235
Ырысбекұлы Айдын АСТАНАДАҒЫ ШАРА АЛАШ КӨСЕМІНЕ АРНАЛДЫ.....	240
Ырысбекұлы Айдын ТІЛ ҚАЙТСЕ ТҰҒЫРЛЫ БОЛАДЫ?.....	250
Байдалы Сәбит ТІЛ -МӘҢГІЛІК ТҰҒЫРЫ.....	256
Сейхуни Қазыбек ЕРЕЙМЕНТАУДАҒЫ ЕРЕКШЕ ШАРА	261

Ырысбекұлы Айдын САПАР ЖАЙЛЫ ҮЗІК СЫР	263
АҚЖОЛДЫҢ ОЛЖАЛАРЫМЕН ЖАҢА ЖОБАЛАРЫ	273
Ырысбекұлы Айдын АЛАШ ПЬЕСАСЫ - «МҰРАТ ҮШІН МАЙДАН»	274
Байдалы Сәбит «МЕН ДЕ АМАН КЕЛЕРМІН.....»	292
Иса Қазыбек «МЕН ДЕ АМАН КЕЛЕРМІН.....»	302
Байдалы Сәбит НЕСЛОМЛЕННЫЙ.....	304
Әкімжанов Зейнолла СҰҢҚАР	313
Ырысбекұлы Айдын АЛАШТЫҢ ҚҰНЫН ҚАЛАЙ ҚАЙТАРАМЫЗ?	315
Ырысбекұлы Айдын АЛАШ ТАҒЫЛЫМДАРЫ.....	322
Жүсіп Сұлтанхан СОБИРАТЕЛЬ КАЗАХСКИХ ЗЕМЕЛЬ	323
Шәріп Амантай ТАР МЕЗГІЛДІҢ ТАРПАҢ ТҰЛҒАСЫ	365
Қамзабекұлы Діқан А.БАЙТҰРСЫНҰЛЫ: ҚАЛАМ ҚУАТЫ МЕН ЖАУАПКЕРШІЛІК	379
Сартқожаұлы Қаржаубай АЛАШ АТАУЫ ХАҚЫНДА	384
Әбсадықов Алмасбек АЛАШ ҰРАНЫ ЖӘНЕ БӨРІ ТОТЕМІ	400
Ырысбекұлы Айдын КӨКБӨРІНІҢ ТАҢБАСЫ.....	410
Ырысбекұлы Айдын АЛАШ АПТАЛЫҒЫ.....	415
Міржакыпқызы Гүлнар (Өмірбаяндық естеліктері) АЛАШ МАРШЫНЫҢ ТҰҢҒЫШ ОРЫНДАУШЫСЫ – ҒАББАС НҰРЫМОВ ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ	424
Аймауытұлы Жүсіпбек АЛАШ МАРШЫ-«АРҒЫ АТАМ – ЕР ТҮРІК, БІЗ – ҚАЗАҚ ЕЛІМІЗ!»	425
Аймауытұлы Жүсіпбек ҰРАН	427
Дулатұлы Міржакып АЛАШ ГИМНІ.....	428
Дулатұлы Міржакып АЛАШҚА	429
Торыайғырұлы Сұлтанмахмұт АЛАШ ҰРАНЫ	431
Қарашұлы Ғұмар АЛАШҚА	433
Қарашұлы Ғұмар АЛАШ АЗАМАТТАРЫНА	433
Наушабайұлы Нұржан АЛАШОРДАҒА	434
Мәметұлы Ахмет АЛАШҚА СӘЛЕМ	435
Дөнентайұлы Сәбит АЗАТТЫҚ КҮНІ	436